مجله علمی سلام
Salam Academic Journal
Journal Homepage: https://www.resaearch.salam.edu.af
سال هشتم، دور دوم، شماره ۴، خزان سال ۱۴۰۲هـ ش

د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د قرآن کریم د محکم او متشابه آیتونو په تقسیم او تعریف کې د وقف رول

The Exegesis of Explicit (Muhkamat) and Implicit (Mustashabihat) Verses in the Holy Qur'an: The Role of Stopping (Waqf) According to Early Scholars

DOI: 10.64104/SecondRound.Issue.4.n2.2023

پوهنوال دکتور محمد مزمل اسلامی[1]

ISSN: 3078-9583 (Online) ISSN: 3078-9575 (Print)
از صفحه ۱۱۰ تا ۱۱۹ تعداد صفحات: ۱۰ تاریخ نشر: ۱۴۰۲/۱۰/۰۲

لنډیز

د متقدمینو تفسیر پوهانو تر مینځ د قرآن کریم د محکم او متشابه آیتونو د تعریف او تقسیم په اړه مختلف آند لوري رامینځته شوي دي چې متشابهات یې په مختلفو ډولو ویشلي او په مختلفو ډولونو یې تعریف کړي دي. د محکم او متشابه په دغو تعریفونو او ویشلو کې د محکم او متشابه اړوند آیت (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ) کې د وقف قضیه بنسټیز رول لري. په دغه لنډه مقاله کې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې د وقف همدغه رول څیړل شوی، د هغه حالتونه او پرهغو باندې د استدلال کیفیت روښانه شوی، او پر هغو کې غوره او راجح نظر په گوته شوی دی. متقدمینو تفسیر پوهانو د محکم او متشابه آیتونو په تعریف او تقسیم کې په آیت کې په راغلو دوو وقفونو استدلال کړی، څنو یې یوه وقف ته ترجیح ورکړې او بل یې له پامه غورځولی او څنو نورو یې د هغوی په عکس دریځ نیولی دی او څنو نورو بیا دواړه په یو وخت کې معتبر گڼلي دي. یوې ډلې علماوو په آیت کې یوازې د (اللَّهُ) پر مبارک لفظ باندې وقف ته اعتار ورکړی او په همدې بنسټ یې متشابهات یوډول گڼلي او هغه یې داسې تعریف کړې چې له الله پاک پرته بل څوک یې پر تأویل علم نه لري.

[1]. د کابل ښوونې او روزنې پوهنتون د اسلامي علوم پوهنځي استاذ +9378649191 mmislami@gmail.com

دویمې ډلې بیا په آیت کې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف معتبر ګڼلي او د (اللَّهُ) پر مبارک لفظ یې وقف له پامه غورځولی دی، او بنا پر همدې یې متشابهات یو ډول ګڼلي او هغه یې داسې تعریف کړي چې راسخ علماء یې په تفسیر او بیان باندې پوهیږي.

او درېیمې ډلې علماوو بیا دواړه وقفونه په نظر کې نیولي دي او بنا پر دې یې متشابهات دوه ډوله تقسیم کړي او هر یو یې جلا جلا تعریف کړی دی. د دوی پر وړاندې د لومړي وقف د اعتبار پر بنسټ د متشابهاتو لومړی نوعه هغه ده چې د هغو په تأویل باندې یو ازې الله پاک علم لري او له هغه پرته بل څوک – که هغه راسخ علماء دي او که نور – د متشابهاتو د تأویل علم ته لاسرسی نه لري. د دویم وقف پر بنسټ د متشابهاتو دویمه نوعه هاغه ده چې د هغو د تأویل پوهه د عامو مسلمانانو له مینځه راسخو علماوو ته هم حاصله ده. چې همدا د متشابهاتو په تقسیم او تعریف کې د وقف د رول په هکله صحیح او جامع نظر او موقف دی.

کلیدي کلمات: تأویل، تفسیر پوهان، متشابهات، محکمات، وقف.

سریزه

الحمد لله رب العلمین، والصلاة والسلام علی سیدنا وحبیبنا رسول الله الصادق الأمین، وعلی آله، وأصحابه، ومن اهتدی بهدیه، و دعی بدعوته إلی یوم الدین؛ أما بعد:

فقد قال الله سبحانه وتعالی:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ.[2]

الله پاک په پورتني مبارک آیت کې د قرآن کریم آیتونه په دوه ډوله ویشلي دي: محکمات او متشابهات. محکمات یې د قرآن کریم اصل معرفي کړي او د متشابهاتو پلټنه یې د کږو زړونو والاوو کار ګڼلی دی.

ورسره په دې آیت کې د (اللَّهُ) او (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) په الفاظو باندې وقف را نقل شوی دی چې د متشابهاتو په تقسیم او تعریف کې پرې علماوو په مختلفو بڼو استدلال کړی دی.[3]

له همدې کبله د محکماتو او متشابهاتو پېژندل او په هغو کې د وقف رول خورا اړین او عملا ورته ډېره پاملرنه شوې ده.

د متقدمینو[4] قرآني تفسیر پوهانو تر مینځ د محکم او متشابه د تعریف او تقسیم په اړه درې آند لوري رامینځته شوي دي چې متشابهات یې په مختلفو ډولونو ویشلي او په مختلفو ډولو یې تعریف کړي دي.

---

[2] - د آل عمران سورت، ۷ آیت.

[3] - له کومه ځایه چې وقفونه اجتهادي دي او توقیفي نه دی، او د معنی تر صحت او عدم صحت او د هغو تر مراتبو پورې تړاو لري، ځکه نو په دې آیت کې د وقف په اړه د علماوو تر مینځ مختلف آراء وجود لري کوم جې د متشابهاتو په تعریف او تقسیم کې خپل اثر لري. لیکوال

د محکم او متشابه په دغو تعریفونو او ویشلو کې د محکم او متشابه اړوند آیت کې د وقف قضیه بنسټیز رول لري. په دغه لنډه مقاله کې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې د وقف همدغه رول څېړل کېږي، د هغه حالتونه او پرهغو باندې د استدلال کیفیت روښانه کېږي، او په هغو کې غوره او راجح نظر په ګوته کېږي.

د مسئلې بیان

یو شمېر متقدمینو تفسیر پوهانو د محکم او متشابه آیتونو په تعریف او تقسیم کې په آیت کې په راغلو وقفونو استدلال کړی، څنو یې یو وقف ته ترجیح ورکړې او بل یې له پامه غورځولی او څنو یې د هغوي په عکس دریځ نیولی دی او څنو نورو بیا دواړه په یو وخت کې معتبر ګڼلي دي.

هڅه کیږي څو په دغه څېړنه کې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د متشابهاتو په تعریف او تقسیم کې د وقف رول او د هغه په اړه صحیح دریځ روښانه او په ګوته شي.

د څېړنې ارزښت او د هغې اړتیا

دغه څېړنه له څو اړخونو ارزښتناکه او اړینه ده:

په دې سره به د محکم او متشابه په تقسیم او تعریف کې د اختلاف څنې لاملونه په ګوته شي.

د دې څېړنې له وروستیو پایلو سره به د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په آیت کې د وقف رول څرګند او په دې اړه به د تفسیرپوهانو تر مینځ صحیح موقف په ګوته او روښانه شي.

په دې څېړنې سره به د آل عمران سورت د اوم آیت سم تفسیر او سمه پوهېدنه هم اسانه شي، او هم به ورسره په دې اړه د یو شمېر کږو او انحرافي پوهېدنو او انګېرونو مخه ونیول شي.

د څېړنې موخه

د څېړنې موخه داده چې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې د وقف بنسټیز رول او د هغه په اړه د تفسیر پوهانو تر مینځ صحیح دریځ او موقف په ګوته شي.

اصلي پوښتنه

د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په اړوند آیت کې وقف څه رول لري؟

---

[4] - متقدمین مفسرین: (تقدم) یو نسبي امر دی؛ هره مخکینۍ زمانه له وروستۍ څخه متقدمه ده، او هر مخکینی شخص د وروستي له پاره متقدم دی په دې هکله کومه ټاکلې فاصله زمانه نشته، د همدې له پاره لېدل کیږي چې د هرې زمانې مفسر له خپله ځان څخه مخکې علماء د متقدمینو په نامه یادوي. صحابه کرام، تابعین او تبع تابعین د متقدمینو په لومړي سر کې قرار لري. دلته له متقدمینو څخه مراد د نوي عصر یا د نهضت له عصر -کوم چې بنسټ یې سید جمال الدین افغان رحمه الله ایښی- څخه مخکیني علماء مراد دي. په بل عبارت له دیار لسمې هجري پېړۍ څخه مخکني علماء د متقدمینو مفسرینو په توګه ګڼل شوي دي. لیکوال

فرعي پوښتنه

د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په اړوند آیت کې د وقف د رول په اړه د متقدمینو تفسیر پوهانو تر منځ صحیح موقف کوم دی؟

د څېړنې منهج او تګلاره

د څېړنې منهج او تګلاره د څېړنې د طبیعت پر اساس پر استقرائي او وصفي منهج ولاړه ده.

د متقدمینو تفسیر پوهانو په یو شمیر مهمو تفسیري کتابونو کې موضوع پلټل شوې او له تحلیل او مناقشې وروسته ترې استنباط صورت موندلی دی او اصل موضوع توصیف شوې او معرفي شوې ده.

مخکینۍ څېړنې

د قرآن کریم د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په اړوند آیت کې د وقف قضیې ته یو شمېر متقدمینو تفسیر پوهانو تر یوه بریده اشاره کړې ده چې په لاندې توګه یې لنډیز را اخلو:

ابو جعفر ابن جریر الطبري په دې اړه وايي: تفسیر پوهان په دې کې سره مختلف دي چې د "وَالرَّاسِخُونَ" لفظ د "الله" پر لفظ باندې عطف دی په دې معنی چې راسخینو ته هم د متشابه تأویل زده دی او یا دا چې جمله د "الله" پر لفظ بشپړه شوې او "والرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ . ." نوې مستأنفه جمله ده؛ په دې معنی چې راسخین یوازې وايي چې پر متشابه مو ایمان راوړی او دامو منلې چې په متشابه باندې له الله پاک څخه پرته بل څوک نه پوهیږي؟

نو ځنو ویلي چې د آیت معنی داسې ده: د متشابهاتو په تأویل باندې یوازې الله پاک پوهیږي چې په خپل علم سره ځانګړی دی؛ پاتې شول راسخون في العلم، نو د هغوی خبره داده چې: مونږ پر متشابه او محکم ایمان لرو او دا ټول د الله له لوري ګڼو.

دا قول د عائشې صدیقې، عبد الله بن عباس، عروة بن زبیر، أبو نهیک الأسدي، عمر بن عبد العزیز،[5] مالک او یو شمېر نورو دی. او ځنو نورو ویلي چې د آیت معنی داسې ده: د متشابهاتو په تأویل باندې له الله پاک او راسخینو پرته نور څوک نه پوهیږي، خو راسخین د خپل علم له پوخوالي سره سره وايي چې: "آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا". مونږ پر متشابه او محکم ایمان لرو چې دا ټول د الله له لوري دي.

دا قول د عبد الله بن عباس، مجاهد،[6] الربیع،[7] ابن جعفر بن زبیر[8] او یو شمېر نورو دی.[9]

---

[5] - أبو حفص عُمَر الأموي القرشي (61 - 101 هـ = 781 - 720 م) د عبد العَزِیز زوی د مروان لمسی، په عادل او پینځم راشده خلیفه شهرت لري، په مدینه منوره کې زیږېدلی او همله لوی شوی، د ولید پر وخت د مدینې والي پاتې شوی، د سلیمان وزیر او له هغه وروسته خلیفه شو، او دونیم کاله خلافت یې کړی. ودې کتل شي: الزرکلی، الأعلام: ۵۰/۵.

[6] - مجاهد د جبر زوی (په فتحې د جیم او سکون د باء سره) المکي أبو الحجاج المخزومي المقرئ. په تابعینو کې د تفسیر په علم کې تر ټولو پوه شخص و، په کال (۲۱) هجري د عمر بن الخطاب په خلافت کې زیږېدلی او د (۱۰۰) او (۱۰۴) هجري کلونو تر منځ د (۸۳) کلو په عمر د سجدې په حال کې وفات شوی. ودې کتل شي: تهذیب التهذیب: [32\42-44] (باختصار).

أبو جعفر طبري د لومړۍ ډلې سره هم نظره دی، او د (أبيّ) په قرائت: (وَيَقُولُ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ)، او (عبد الله بن مسعود) په قرائت: (إِنْ تَأْوِيلُهُ إِلا عِنْدَ اللَّهِ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ) باندې استدلال کوي.[10]

د دواړو نظريو توفيق او سره يوځای کول:

قاضي ابن عطيه[11] په خپل تفسير (المحرر الوجيز) کې لومړۍ دويم نظر غوره کړی او بيا يې د دواړو تر مينځ اتفاق او نږدې والي ته اشاره کړې ده. په دې توګه چې (متشابهات) يې غيبي حقايقو او لغوي وجوهو ته ويشلي دي او (راسخين) يې د دويم ډول (متشابهاتو) د تأويل په علم کې شريک بللي دي. بنا پر دې وقف د (الله) او (وَالرَّاسِخُونَ) پر لفظونو دواړو جايز دی. هغه وايي: کله چې د متشابهاتو په ډولونو او تعريفونو کې غور وشي نو د نظرونو اتفاق پکې راتلای شي. او دا په دې توګه چې متشابه دوه ډوله دي؛ يو يې هغه دي چې په هيڅ صورت کې د علم لاس رسی ورته نشي کيدای، لکه د اصل روح قضيه او د يو شمېر غيبي حقايقو حالت او کيفيت، لکه د قيامت پيلېدل او په هغه کې پېښېدونکي واقعات. او بل يې هغه دي چې لغوي اړخ ته ور ګرځي چې راسخين د هغو سم تأويل پيژندلی شي، لکه د عيسی -عليه السلام- په هکله چې ويل شوي دي: {وَرُوحٌ مِنْهُ}[12] نو په دې اړه راسخين صحيح خبره کولی شي، او چې د داسې الفاظو لغوي تحقيق ونه پيژني نو هغه ته اصلا راسخين نشي ويل کيدای. نو د الله پاک په دې قول کې: {وَما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ} د (ه) ضمير مطلق متشابه ته را جع دی، کوم چې دوه ډوله دي. نو (إِلَّا اللَّهُ) باندې وقف کول بداهة غواړي چې الله پاک د ټولو متاشبهاتو په تأويل باندې په کمال او استيفاء سره عالم دی، نو که: {وَالرَّاسِخُونَ} د (الله) پر لفظ عطف شي نو راسخين به د متشابه په علم لرلو کې شامل شي خو د کمال او استيفاء په توګه نه، بلکې د دوی علم به مقتصر وي تر دويم ډول متشابهاتو پورې. او ابن عباس صاحب ته چې د متشابهاتو د علم ثبوت نسبت کيږي هغه د همدغه دويم ډول متشابهاتو علم دی، نه مطلقا. دا صحيح نه ده چې هغه ته دې د روح او قيامت د پيلېدو علم هم وي؛ سره لدې چې هغه د (ترجمان القرآن) لقب لري.

بنا پر دې: {الرَّاسِخُونَ} لفظ باندې وقف کيدای هم شي، او نه شي کيدای هم. او همدا د ابن عباس صاحب نظر هم دی. نو کومو علماوو چې ويلي چې راسخين د متشابهاتو په تأويل نه پوهيږي لومړی ډول متشابهات يې مقصد دي او يوازې

---

[7] - الربيع البكري الحنفي البصري الخراساني د انس زوی. د أبو جعفر منصور په خلافت کې په کال (139) يا (140) کې وفات شوی. ودې کتل شي: تهذيب التهذيب: [16-15\12].

[8] - محمد الأسدي د جعفر زوی د زبير-رضي الله عنه- لمسی او د عوام کړوسی. د مدينې منورې له عالمانو، فقيهانو او قراوو څخه و، د (۱۱۰) او (۱۲۰) هجري کلونو تر مينځ وفات شوی. ودې کتل شي: تهذيب التهذيب: [93\30].

[9] - تفسير الطبري: ۲۰۱/٦-۲۰۳. طبري: ابو جعفر طبري محمد د جرير زوی د يزيد لمسی، د مفسرينو سر لاری، د احکام القرآن، سنتو او تاريخ بې جوړې عالم او د خپل وخت امام، د طبرستان په آمل سيمه کې په (۲۲۴هجري کې زيږيدلی او په (۳۱۰) هجري کې وفات شوی. ودې کتل شي: السيوطي، طبقات المفسرين: [1\82] (په اختصار).

[10] - تفسير الطبري: ۲۰۴/٦.

[11] - ابن عطية المحاربي، الغرناطي أبو محمد (481 - 542 هـ): عبد الحق د غالب زوی د عبد الرحمن لمسی د عطية کړوسی د اندلس دغرناطې اوسيدونکی و. په تفسير، حديث، شعر او قضاء کې يې مهارت درلود او په غزاګانو کې يې ډېره برخه اخسته. په کال (541) يا (546) هجري کې په لورقه سيمه کې وفات شوی. ودې کتل شي: الوافي بالوفيات للصفدي: [40/18].

(12) – سورة النساء، من آية: [171].

د (الله) پر لفظ وقف كوي، او چې ويلي يې دي چې پوهيږي نو دويم ډول متشابهات يې مقصد دي او يوازې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) پر لفظ باندې وقف كوي.[13]

د ابن عطية صاحب دغه د جمعې نظر أبو القاسم ابن جزي په (التسهيل في علوم التفسير)[14] كې، أ بو حيان الأندلسي15 په (البحر المحيط[16] كې، أبو زيد الثعالبي په (الجواهر الحسان في تفسير القرآن) [17] كې او الراغب الأصبهاني په (مفردات)[18] كې او يو شمېر نورو په خپلو تفسيرونو كې ذكر كړی دی.

ښاغلي الوسي19 همدغه نظر ته د تحقيق د ځنو امامانو نظر ويلی دی. او همدغې خبرې ته علامه بدر الدين زركشي هم په يو بل ډول تعبير سره اشاره كړې ده؛ هغه وايي: . . ويل شوي چې په دې مسئله كې اختلاف محضې لفظي دی. په دې توګه چې كوم خلک چې وايي راسخين د متشابهاتو په تأويل پوهيږي مقصد يې دادی چې ظاهرا پوهيږي؛ نه په حقيقي بڼه. او څوک چې وايي راسخين د متشابهاتو په تأويل نه پوهيږي مقصد يې د هغو په حقيقت پوهيدنه ده، ځکه حقيقت يې يوازې الله ته معلوم دی.[20]

په همدې توګه د حديثو د شراحو له ډلې څخه مبارک فوري21 صاحب د ترمذي په شرح كې وروسته تر هغه چې د ابن حجر22 صاحب قول يې د متشابهاتو په اړه نقل كړی ويلي دي: . . ځنې علماء دلته په تفصيل قائل دي او وايي چې د تأويل اطلاق په قرآن كريم كې په دوو معناوو راغلی: يو حقيقت او ما يؤول اليه الأمر، او بل تفسير او بيان. نو كه په آيت كې لومړۍ معنا مراد شي نو وقف به د (الله) پر لفظ وي او بس، ځكه د متشابهاتو حقيقت او ماهيت يوازې الله پاک ته معلوم دی او بس. او كه دويمه معنا مراد شي نو بيا به وقف په (وَالرَّاسِخُونَ) باندې وي، ځكه راسخين د قرآن كريم د ټولو خطاباتو پر تفسير او بيان باندې پوهيږي كه څه هم اصلي حقيقت او ماهيت يې ورته پوره څرګند نه وي [23].

13- المحرر الوجيز، ابن عطية: [1\403 – 404] مختصرا.

14 - [1\145]. ابن جُزَيّ الكَلْبي (693 - 741 هـ = 1294 - 1340 م): أبو القاسم محمد د أحمد زوی د محمد لمسی د غرناطې اوسېدونكی، فقيه، اصولي او لغوي عالم و. الأعلام: 5\525.

15 - أبوحيان الغرناطي الأندلسي أثير الدين النحوي (654 - 745ه) محمد د يوسف زوی د علي لمسی د يوسف ابن حيان كړوسی. د عربيت، نحوې، تفسير، او تاريخ ستر عالم و چې په قاهره كې زېږېدلی او په قاهره كې اوسېدلی او هماغلته وفات شوی دی. و دې كتل شي: محمد بن شاكر فوات الوفيات: [71/4]، همداسې: الزركلی، الأعلام: [7\152].

16 - [3\23].

17 - [2\11]. أَبُو زَيْد الثَّعَالبي (786 - 875 هـ = 1384 - 1470 م): عبد الرحمن د محمد زوی د مخلوف لمسی د الجزائر له نوميالو علماوو څخه دی. ودې كتل شي: الزركلی، الأعلام: 331/3 په اختصار.

18- [1\445]. أبو القاسم الراغب الاصفهاني (000 - 502 هـ): حسين د محمد زوی د مفضل لمسی. مشهور أديب او حكيم عالم و، په اصل كې د اصفهان و خو په بغداد كې اوسيدلی، خلكو به د امام غزالي په څېر ګاڼه. ودې كتل شي: الذهبي، سير أعلام النبلاء: [20/18]، همداسې: الأعلام للزركلی: [2\255].

19 - ألوسی شهاب الدين السيد محمود البغدادي، ستر عالم او د بغداد مفتي و، په (1270) هجري كال كې وفات شوی. موسوعة الأعلام: [1\44] په اختصار.

20 - البحر المحيط في أصول الفقه، أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الزركشي: (2\197).

21 - مباركفوري، محمد عبد الرحمن د شيخ عبد الرحيم زوی او د بهادر لمسی، علامه، حافظ، حجت او له سترو محدثينو څخه و. په كال (۱۲۸۳) هـ ق كې د هند په مباركفور سيمه كې زېږېدلی، علوم يې له خپل پلار او نورو شيوخو څخه تر لاسه كړي او د حديثو علم ته يې ځانګړې پاملرنه كړې ده، او په كال (۱۳۵۳) هـ ق كې په خپل وطن كې وفات شوی. الموسوعة الحرة.

22 - أبو الفضل شهاب الدين ابن حجر أحمد الكناني العسقلاني د علي زوی د محمد لمسی (773 - 852 هـ) اصلي وطن يې د فلسطين عسقلان دی خو زېږده او مړينه يې د مصر په قاهره كې شوي. د علم او تاريخ له امامانو څخه دی. الأعلام للزركلی: [1\178] په اختصار.

23 -) تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي، أبو العلا محمد عبد الرحمن بن عبد الرحيم المباركفوري [272/8 – 273]، دار الكتب العلمية – بيروت. (

حقیقت دادی چې همدغه توفیقي نظر ته زړه او ضمیر ډاډه کیږي او اطمینان مومي، او په همدغه کې د قرآن کریم د آیتونو له ټکر او تضارب څخه نجات او خلاصون دی، له هغه ټکر او تضارب څخه کوم چې د هلاکت او تباهۍ لامل ګرځي.

دومره ده چې دغو نښاغلو لومړی متشابهات تعریف کړي او بیا یې د هغو په رڼا کې وقف پر هغو باندې مرتب کړی دی. داسې ندي شوي چې هغوی وقف اصل ګرځولی وي او بیا یې پرې متشابهات تقسیم کړي او تعریف کړي وي.

موندنې

د موضوع په اړه د مخکینو څیړنو له چټک عرض او په هغو باندې له ځغلنده نظر څخه لاندې نکات وموندل شول:

لومړی: په آیت کې د وقف یوازې یوې بڼې ته اعتبار ورکول او دویمه بڼه له پامه غورځول؛ د (الله) پر مبارک لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول.

دویم: په آیت کې د وقف یوازې یوې بڼې ته اعتبار ورکول او دویمه بڼه له پامه غورځول؛ د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) پر لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (الله) پر مبارک لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول.

درېیم: په آیت کې د وقف دواړه بڼې په نظر کې نیول او متشابهات دوه ډوله ګڼل او دواړه جلا جلا تعریفول؛ د (الله) پر مبارک لفظ وقف هم معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو د یوه ډول تعریف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې هم وقف معتبر ګڼل او د هغه پر بنسټ باندې د متشابهاتو دویم ډول تعریفول.

مناقشة

په آیت کې وار له واره دمتشابهاتو تعریف او بیا د نومړي تعریف پر بنسټ د وقف یوه بڼه غوره کول او یا د وقف یوازې یوې بڼې ته اعتبار ورکول او دویمه بڼه له پامه غورځول یعنې د (الله) پر مبارک لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول؛ همداسې په آیت کې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) پر لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (الله) پر مبارک لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول څو علمي ستونزې لري چې باید مناقشه شي:

- مخکې لدې چې په ایت کې وقف ته مراجعه وشي او هغه د متشابهاتو د تقسیم او تعریف بنسټ ورګرځول شي متشابهات تقسیمول او تعریفول علمي او موضوعي ندي ځرنګه چې د دواړو لوریو په نظریو کې څرګندیږي.
- د وقف د یوې بڼې ترک کول او نه اعتبارول په هیڅ کومې علمي ضابطې باندې ولاړ نه دي، په داسې حال کې چې د وقف د دواړو بڼو روایت په صحیح او معتبر سند سره نقل شوی، او دواړه دمعنی له مخې صحیح هم دي، او عملا په صحابه کرامو او تابعینو عظامو کې دواړه بڼې خپل خپل روایت کوونکي او عمل کوونکي لري.

بنا پر دې په آيت کې د وقف يو صورت اعتبارول او بل يې له نظره غورځول علمي مستند او مجوز نه لري نو ځکه په آيت کې د وقف د رول په اړه يې صحيح موقف نه شو ګڼلی. والله تعالی أعلم.

پاتې شو درېيمه نظريه او رأيه يعنې د متشابهاتو ګڼ ډولونه په پام کې لرل او په آيت کې د وقف دواړو بڼو ته اعتبار ورکول او متشابهات دوه ډوله ګڼل او هر يو جلا جلا تعريفول؛ د (الله) پر مبارک لفظ وقف هم معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو د يوه ډول تعريف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې هم وقف معتبر ګڼل او د هغه پر بنسټ باندې د متشابهاتو بل ډول تعريفول؛ نو دا د دوو دليلونو له مخې په آيت کې د متشابهاتو په تقسيم او تعريف کې د وقف د رول په هکله صحيح او راجح نظر او موقف دی:

1. د متشابهاتو ټول ډولونه په پام کې نيول شوي دي او له هغو څخه هېڅ يو يې له تعريف څخ بهر نه پاتې کيږي.
2. په آيت کې د وقف روايت شوې دواړه بڼې صحيح او ثابت وقفونه معتبر ګڼل او پر هغو دواړو باندې احکام بنا کول همدا هغه صحيح منهج او صحيح موقف دي، ځکه دواړه وقفونه د معنی له لحاظه صحيح دي او خپل خپل مصداق لري، او په دواړو وقفونو باندې عمل کيږي.

پايله

له پورتنۍ څېړنې څخه دې پايلې ته ورسيدو چې يو شمېر متقدمينو تفسير پوهانو د محکم او متشابه په تعريف او تقسيم کې يا خو د متشابهاتو له ډولونو څخه يو ډول په پام کې نيولي او بيا يې د هغه له مخې په اړوند آيت کې د وقف يوه بڼه غوره کړې ده، او يا يې په اړوند آيت کې لومړی د وقف يوه بڼه غوره کړې او بيا يې د هغه پر اساس متشابهات يو ډول ښودلي او تعريف کړي دي، او يا يې دواړه بڼې اعتبار کړي دي او دواړه يې د متشابهاتو په تعريف او تقسيم کې رعايت کړي دي.

يوې ډلې علماوو په آيت کې يوازې د (الله) پر مبارک لفظ باندې وقف ته اعتار ورکړی او په همدې بنسټ يې متشابهات يوډول ګڼلي او هغه يې داسې تعريف کړي چې له الله پاک پرته بل څوک يې پر تأويل علم نه لري.

دويمې ډلې بيا په آيت کې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف معتبر ګڼلي او د (الله) پر مبارک لفظ يې وقف له پامه غورځولی دی، او بنا پر همدې يې متشابهات يو ډول ګڼلي او هغه يې داسې تعريف کړي چې راسخ علماء يې په تفسير او بيان باندې پوهيږي.

او درېيمې ډلې علماوو بيا دواړه وقفونه معتبر ګڼلي دي او بنا پر دې يې متشابهات دوه ډوله تقسيم کړي او هر يو يې جلا جلا تعريف کړی دی.

د لومړي وقف د اعتبار پر بنسټ د متشابهاتو لومړی نوعه هغه ده چې د هغو په تأويل باندې يو ازې الله پاک علم لري او له هغه پرته بل څوک – که هغه راسخ علماء دي او که نور – د متشابهاتو د تأويل علم ته لاسرسی نه لري. لکه د روح حقيقت او قيامت او نو رو مغيباتو او هغو پورې د اړوندو مسائلو د دقيقو جزئياتو او تفصيلاتو علم او پوهه.

د دويم وقف پر بنسټ د متشابهاتو دويمه نوعه هاغه ده چې د هغو د تأويل او تفسير پوهه د عامو مسلمانانو له مينځه راسخو علماوو ته هم حاصله ده. لکه له خفي، مجملو او مشترکو نصوصو څخه د أحکامو استنباط او داسې نور تخصصي موضوعات چې مفسرين او فقهاء پر پوهيږي.

مصادر او مراجع

1. قرآن كريم
2. أزهر البيان في تفسير كلام الرحمن، الشيخ محمد إكرام الدين بدخشاني الأفغاني، تحشية وتعليق: معتصم بالله إكرامي، مكتبة إسلامية، لاهور- باكستان، الطبعة الرابعة(2015م).
3. البحر المحيط في أصول الفقه، أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الزركشي.
4. ابن عاشور، التحرير والتنوير = تحرير المعنى السديد وتنوير العقل الجديد من تفسير الكتاب المجيد، محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي (المتوفى: 1393هـ)، الدار التونسية للنشر – تونس، 1984 هـ، ،
5. ابن عطية ابو محمد عبد الحق، المحرر الوجيز في تفسيير الكتاب العزيز، 1413هـ، دار الكتب العلمية، لبنان.
6. تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي، أبو العلا محمد عبد الرحمن بن عبد الرحيم المباركفوري، دار الكتب العلمية – بيروت.
7. الثعالبي، الجواهر الحسان في تفسير القرآن، تحقيق: الشيخ محمد علي معوض والشيخ عادل أحمد، دار إحياء التراث العربي – بيروت، الطبعة الأولى - 1418هـ.
8. الطبري محمد بن جرير، جامع البيان في تأويل القرآن، 1420هـ، مؤسسة الرسالة.
9. الوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، المؤلف: محمود الألوسي أبو الفضل، الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.
10. الموسوعة القرآنية المتخصصة، مجموعة من أساتذة جامعة الأزهر، جمهورية مصر العربية، وزارة الأوقاف، المجلس الأعلى للشئون الإسلامية، بإشراف وتقديم: أ.د. محمود حمدي زقزوق وزير الأوقاف. القاهرة 1423هـ.